

Araştırma Makalesi/Research Article

18. Yüzyıl 'Erbâb-ı Merak Mecmuaları' ve Osmanlı Mecmua Yazarlığında Dönüşüm

'Miscellanies of Connoisseurs' and the Transformation of Ottoman Mecmua Writing in the 18th Century

ELİF SEZER-AYDINLI

Sabancı Üniversitesi
Sabancı University

(elif.sezer@sabanciuniv.com), ORCID: 0000-0001-5207-3218

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 07.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 18.11.2024

Sezer-Aydınlı, Elif. "18. Yüzyıl 'Erbâb-ı Merak Mecmuaları' ve Osmanlı Mecmua Yazarlığında Dönüşüm." *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 66-88.

DOI: 10.5281/zenodo.15073411

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, *iThenticate* intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması

Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin bilimsel ve etik kaidelere uygun olarak hazırlandığını beyan etmiştir.

Research & Publication Ethics

This article has been double-blind peer-reviewed by two or more reviewers, and an *iThenticate* plagiarism and similarity report has been created. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest

The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles.

Öz

Osmanlı okuryazarlığı, yazılı dünyaya dahil olan yeni sosyal gruplarla ve bu grupların getirdiği yeni okuma ve yazma pratikleriyle 18.yüzyılda önemli bir dönüşüme uğramıştır. Osmanlı çalışmalarında kendine önemli bir yer bulmaya başlayan bu argümana bir katkı olarak bu çalışma, bu dönemde yeni tip bir mecmuanın münferit bir tür olarak yaygınlık kazandığını tartışır. Bu mecmua tipindeki en belirgin özellik, yazarlarının kişisel hayatlarından, çevrelerinden ve düşüncelerinden daha fazla beslenerek güncel gerçekçiliğe dayalı birer ben-anlatısına dönüşmeleridir. Hatta, çoğu zaman tek bir kişi tarafından yazılan ve günümüze bir ya da birkaç nüsha halinde intikal eden bu mecmualar, yazarları hakkındaki yegâne bilgi kaynağıdır.

Bu çalışmada incelenen üç örnek -Dâyezâde Mustafa'nın (1700/1-1753?) *Selimiye Risalesi*, Süleyman Fâik'in (1783-1838) *Mecmua'sı* ve Saraybosnalı Molla Mustafa'nın (1731/2-1809) *Rûznâme'si*— mimari monograf, kişisel mecmua ve rûznâme (vâkiât, vefeyât) olmak üzere üç farklı türe uzanmaktadır. Buna rağmen, kâtip, ket-hüda, muhasebeci gibi memur-yazarlar tarafından yazılmaları, anlaşılır dil ve gündelik bir üsluba sahip olmaları, güncel gerçeklikle dolu bir içeriğe sahip olmaları ve okur kitlesi olarak kendi arkadaş çevrelerine ya da ortak meraklara sahip kişilere seslenmeleri gibi ortak özelliklere sahiptirler. Bu çalışma, bu üç mecmuanın farklılaşan ve ortaklaşan özelliklerine dair örnekler sunulurken Osmanlı mecmua okuryazarlığının 18.yüzyıldaki dönüşümünün anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Mecmua, Osmanlı okuryazarlığı, ben-anlatıları, Dâyezâde Mustafa, Süleyman Fâik, Saraybosnalı Molla Mustafa.

Abstract

Ottoman literacy was transformed in the 18th century via the insertion of new social groups into the written world together with their reading and writing practices. This study discusses a new type of *mecmua* (miscellany) that became prevalent as an individual genre in this period. The obvious characteristic of this type of *mecmua* was that based on their current realities, they transform into ego-documents by nourishing from their writers' lives, and intellectual and social worlds. And these *mecmuas*, which were rarely well-preserved, are often the only extant source about their writers.

Three samples investigated in this study--Dâyezâde Mustafa's (1700/1-1753?) *Selimiye Risalesi*, Süleyman Fâik's (1783-1838) *Mecmua*, and Saraybosnalı Molla Mustafa's (1731/2-1809) *Rûznâme*--oscillate between three distinct genres, respectively an architectural monograph, personal scrapbook, and almanac. However, they share many aspects: their writers were officers--a scribe, a chamberlain, and an accountant; they are written in relatively simple language; they focus on daily, ordinary content; and their audience is composed of their colleagues and readers who share their interests. By investigating the common and distinct aspects of these *mecmuas*, this study contributes to an understanding of the transformation of Ottoman *mecmua* authorship in the 18th century.

Keywords

Mecmua, Ottoman literacy, ego-documents, Dâyezâde Mustafa, Süleyman Fâik, Saraybosnalı Molla Mustafa.

Giriş

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957), *Son Asır Türk Şairleri* kitabının Süleyman Fâik Efendi (1783-1838) hakkındaki maddesinde, *Mecmû'a*'sı için şunları söyler:

En meşhur esri[sic], mecmuasıdır. Nüshası nadirdir. Cevdet Paşa, tarihinde bunu me haz itti haz ederek bazı mevadî tarihiyle nakletmiştir. 'Süleyman Faik Efendi mecmuası' denilen bu mecmua, tarih şeklinde, yahud belli başlı bir eser olarak yazılmayıp 'erbabı merak mecmuası' namile yad olunan mecmualar kabilindedir. Bazı vekayi, fikarat, eş'ar letaif ve kendi âsarî nazmiyesini yazmıştır.¹

1 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2 (İstanbul: Dergah Yayınları, 1988), 353.

İbnülemin'in Süleyman Fâik Efendi mecmuası hakkında söyledikleri şimdiye kadar Osmanlı dönemi mecmuaları ile ilgili yapılan çalışmalara yeni bir pencere açacak niteliktedir. Bu literatürün öne çıkan çalışmalarında 17.yüzyıldan itibaren mecmuaların ve mecmua okuryazarlığının dönüşümüne dair bazı gözlemler yer almaktadır. Örneğin Derin Terzioğlu, Niyâzi Mısrî'nin hiç lâ-dinî metinler içermeyen bir okuma defteri karakterindeki *Mecmû'a-i Şeyh Mısrî*'nin yanısıra *Mecmû'a-i Kelimât-ı Kudsiyye* gibi daha otobiyografik bir kitap yazmasını Osmanlı yazım kültüründeki dönüşümle ilişkilendirir.² Ya da Cemal Kafadar da aynı dönemde mahalli dil ile mahalli sohbet mevzularının aynı kişi tarafından yazılmış (yek-kalem) mecmualara daha fazla girdiğini gözlemlerler.³ Bu makalede, İnal'ın 'erbâb-ı merak,' Kafadar'ın 'yek-kalem' ya da Terzioğlu'nun 'daha otobiyografik' olarak nitelendirdiği bir mecmua tipinin dönüşen okuryazarlık biçimleriyle bağlantılı olarak 18.yüzyıl ile birlikte Osmanlı yazım kültüründe yaygınlaştığı iddia edilecektir. Bu iddiayı desteklemek üzere Dâyezâde Mustafa (1700/1-1753?), Süleyman Fâik (1784-1838) ve Saraybosnalı Molla Mustafa (1731/2-1809) tarafından yazılmış, farklı türlere uzanan (şahsî mecmua, risâle ve rûznâme) üç mecmua içerik, üslup-dil, yazarlık ve muhatap kitleleri bakımından incelenecektir.

Kişiselleşen Derlemeler, Derlenen Kişisellikler

Osmanlı havzasında üretilen mecmua tiplerini tasnif etmek amacıyla birçok proje, konferans ve yayın yoluyla girişimlerde bulunulsa da bugün elimize mecmua başlığı altında kalan ya da mecmua özelliği taşıyan eserlerin gerek yazarlık biçimleri gerek içerik ve tür bakımından sahip oldukları aşırı çeşitlilik kesin bir tasnifi neredeyse imkânsız kılmaktadır. Mecmua teriminin Osmanlılar tarafından ne tür içerik ve şekildeki eserleri için kullanıldığı da tam olarak belli değildir. Saraybosnalı Molla Mustafa'nın burada incelenecek olan *Rûznâme*'sinin girişinde de görüldüğü gibi "bu mecmua ve bu kitap" şeklinde bazen mecmua teriminin doğrudan kitapla eşdeğer anlamda

2 Derin Terzioğlu, "Mecmû'a-i Şeyh Mısrî: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da bir Derviş Sülûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 319.

3 Cemal Kafadar, "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa...", içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 43-53.

kullanıldığını görürüz.⁴ Bu mecmua-kitaplar, bazen telif bazen derleme, çoğu zaman iki şekilde de toplanmış metin ya da metinlerden oluşurken; bazen tek yazara/derleyiciye sahip bazense kolektif bir üretimin bir ürünüdür. Mecmuanın bu geniş kullanım aralığı onun tanımıyla ilgili zihinde birçok soru ve sorunsal yaratmaktadır. Örneğin, eğer bir kitabı mecmua olarak adlandırmak için farklı türde metinlerin bir arada bulunması şartı aranıyorsa sırf vâridâtını yazan İsmâil Hakkı Bursevî'nin (1653-1715) eserine mecmua adını vermesini nasıl açıklayacağız? Ya da her çeşit derlemeye mecmua dememiz gerekirse şairlerin farklı nazım biçimlerindeki şiirlerini topladığı divanlara da bir çeşit mecmua mı dememiz icap edecek?⁵

Tasnifi zorlaştıran etmenlerden bir tanesi de mecmuaların özünde yatan kişisellik ve bu kişiselliğin her bir mecmuada farklı derecelerde tezahür etmesidir. Bugün genel kabul gören bir fikre göre, yazma eser kültüründe, sadece başka diğer sözlü ve yazılı kaynaklardan metinlerin derlendiği mecmualar bile derleyicisinin seçimlerini yansıtmak bakımından otobiyografik izler taşır. Meredith Quinn, "bir yazma derlemesinde metinlerin seçimi ve sıralanışı tam olarak olmasa bile, derleyeninin ilgilerini ve dünya görüşünü yansıtır" demiştir.⁶ Öte yandan, doğrudan yazarlarının kendilerinden ve kendi dünya görüşlerinden, yaşadıklarından beslenen külliyyat, rûznâme, sergüzeştname, vâridât, münşeât, hâtırât gibi türlerin de sıklıkla mecmua başlığı altında 'yayınlandığını' görürüz.

Bu çalışmanın iddiasına dönecek olursak, 17.yüzyıldan itibaren kendini gösteren ve 18.yüzyılda artık birçok örneğine rastladığımız mecmua tipolojisinin bu yeni oluşan kişisellik bağlamında önceki mecmua örneklerinden farkı nedir? Bu mecmua türü, genel kabul gören mecmua tasniflerinden biri olan Günay Kut'un tasnifindeki 'tanınmış/derleyeni belli kişilerce hazırlanmış' mecmua grubuna yakın, dolayısıyla Kafadar'ın yek-kalem olarak tabir ettiği türdeki mecmua özelliklerini sergilemektedir.⁷ Zaten, Kut'un

4 "Benden sonra 'asr-i âhirden seyr edenler ve bu kitabı, mecmu'ayı bakan ve nazr eden 'âşik teferrüc eylesün, mahzûz olsun.'" Kerima Filan, "Başeski Şevki Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999), 69. Kerima Filan'ın tezi kitaplaşmıştır: Kerima Filan, *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası* (Saraybosna: Connectum, 2011).

5 Bu soruların belirlenmesinde 3-4 Kasım 2023 tarihinde Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yazma Eserler Merkezi, Ruhr-Bochum ve İSAM iş birliğiyle düzenlenen 'Mecmua Tipolojileri' çalıştayına çok şey borçluyum.

6 Meredith Quinn, "Houghton MS Turk 11 ve Kişisel Mecmuaların Söyledikleri ve Söyleyebilecekleri," içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 269.

7 Kut'un tasnifi şu şekildedir: 1) nazire mecmuaları, 2) seçme şiir mecmuaları, 3) aynı konuyla ilgili

tasnifindeki bu grubu dahil edilen *Mecmûa-i İrfân Paşa*, *Mecmûa-i Halil Feyzî*, *Mecmûa-i Ragıp Paşa* gibi örnekler hep 18.yüzyıldan itibaren üretilmiş mecmualardır.⁸ Bu mecmualar, belli bir kişi tarafından üretilen ve üreticisinin kişisel zevklerini, meraklarını, günlük dilini, kişisel tanıklıklarını ve etrafındaki gerçekçi ve mahalli mevzularla sosyal ortamını yansıtmaları bakımından aynı zamanda 'ben-anlatıları (*ego-documents*)' olarak incelenebilecek eserlerdir.

Burada incelenen üç mecmua ilk bakışta birer ben-anlatısı gibi görünmese de bazen açık bazen örtük biçimlerde yazarları kendilerinden ve çevrelerinden bahsetme konusunda fazlasıyla istekli görünürler. Süleyman Fâik'in yaklaşık yüz yirmi varaklık mecmuası kendi yazdığı ya da iktibas ettiği şiirler, beğendiği tasavvufi metinler, dönemin müzisyenleri, meddahları, okçuları, zâkirleri ve çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlerle ilgili bilgileri kendi süzgecinden geçirerek didaktik bir üslupla aktardığı bir mecmuadır. Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risâlesi* ise yazarın belirttiğine göre Selimiye ile Ayasofya camilerinin kubbe yüksekliklerine dair bir tartışma neticesinde kaleme alınmış, camiye ait yapısal özelliklerin ve hakkındaki efsanelerin anlatıldığı yirmi sayfalık kısa bir risaledir. Ancak bu risalede Selimiye, uzaktan ve 'objektif' bir şekilde anlatılmaz, aksine Dâyezâde'nin kendisi ve çevresi için ne anlam ifade ettiği yansıtılırken okuduğu kitaplardan, risaleyi yazım sürecinden, arkadaşlarıyla yaptığı toplantılardan ve sohbet mevzularından bahsettiği bir ben-anlatısı haline dönüşür. Saraybosnalı Molla Mustafa'nın *Rûznâme'si* ise yaklaşık elli yıllık bir süre içerisinde yazılmış, esasında şehirdeki vefat ve diğer tarihsel olayları kayıt altına almayı hedefleyen ama yine yazarın neredeyse ölüm tarihine kadar kendi hayatına ve sosyal ortamına tanıklık eden hacimli bir ben-anlatısı haline gelmiştir.

Yazarlarından Daha Meşhur Olan Mecmualar

Bu mecmualarda kişiselilik dereceleri ve otobiyografik bilginin verilme biçimleri aynı şekilde tezahür etmez. Örneğin Süleyman Fâik, "Rûznâmçe-i Hâl ve Tarîkimiz" başlığı altında, aynı zamanda hakkındaki tek bilgi kaynağımız olan

eserlerin bir araya geldiği mecmualar, 4) karışık mecmualar (tür ve dil bakımından) ve 5) tanınmış kişilerce veya derleyeni belli kişilerce hazırlanmış mecmualar. Günay Kut, "Mecmûa," içinde *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986), 170-74.

8 Atabey Kılıç, "Mecmûa Tasnifine Dair," içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkamarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 95.

riz. Örneğin, *Mecmuası*'nın başka bir sayfasında hiçbir tarikata intisabı bulunmadığını ama Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Abdülbâki Nasır Dede'den dolayı Mevlevîliği ve Mevlevîleri sevdiğini söyler.⁹ Bu bilgiler sayesinde mecmuayı bir bütün olarak değerlendirdiğimizde karşımıza belli bir Süleyman Fâik profili çıkmaktadır. Onun, eli kalem tutan, hesap ve kayıt işlerinden anlayan, okçuluk, müzik, şiir, meddah oyunları gibi kültürel faaliyetlere ve tasavvuf tarihine/metinlerine ilgisi olan, didaktik dünya görüşüne ve keskin/sert mizaca sahip bir orta-üst sınıf memur olduğunu söyleyebiliriz.

Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risalesi* de yazarla ilgili biyografik bilgilere ulaşabildiğimiz yegâne kaynaktır. Dâyezâde, Süleyman Fâik gibi kendi hayatını doğrudan bir bölüm başlığı altında vermese de metnin giriş bölümü ve çeşitli bölümlerinde parçalı olarak otobiyografik bilgilere rastlarız. Örneğin, risalenin hemen girişinde ismini ve mesleğini şu şekilde verir: "Her şeyden münezzehe olan Yüce Allah katında fakirlerin en fakiri, zayıfların en zayıfı olan ve Rumeli eyaleti defter kethüdası olarak tanınan Dâyezâde Mustafa..."¹⁰ Yine mecmuasından, Rumeli kethüdası iken padişah fermanıyla risalesini yazdığı kuşatma altındaki Kars Kalesi'ne yazıcı olarak tayin edildiğini, sonrasında yine birtakım seferlere katıldığını öğreniriz.¹¹ Bu bilgiler dışında, muhtemelen otobiyografisi için ana-baba adı, doğum yeri gibi bilgilerden daha önemli olduğuna inandığı bir şey yaparak hicri 1130 senesinden 1154 senesine kadar III. Ahmed'in yaptırdığı Revan kütüphanesinde okuduğu kitapların bir listesini verir. Üç yüzü aşan bu kitap listesi, içinde siyer, kıssa, tarih, hikâye, mesnevi gibi çok farklı türlerden kitaplar barındırmasıyla şaşırtıcıdır. Okuduğu kitaplar dışında, mecmuanın farklı yerlerinde gördüğü rüyalardan, başta mimarlık tarihi olmak üzere çeşitli ilgilerinden, arkadaş meclislerinden, onlarla okuduğu kitaplardan ve sohbet konularından bahseder. Görünen o ki, Süleyman Fâik gibi Dâyezâde de mecmualarını yazarken kişisel tanıklıklarının, sosyal çevresinin ve güncel konulardaki düşüncelerinin başkaları tarafından da merak edileceğini, ilgiyle okunacağını düşünmüştür.

9 "Evvelâ şurası ma'lûm ola ki bu 'abd-i fakîr münkir-i tarikat-ı sûfiyye değılim ve Yenikapı şeyhi Bekir Efendi-zâde Seyyid 'Abdülbâki Dede Efendimizden küleh-püşum ve bi'l-cümle pîran u azizân-ı tarîkate muhibbim." Mecmua-ı Süleyman Faik, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Eserler 9577, 4b.

10 "Bu efkârü'l-fukarâ ve ez afu'z-zu 'afâ ilâ'llâhi subhânehu ve te'âlâ Mustafâ Dâyezâde el-ma'rûf bi kethudâ-yı defterdâr-ı eyâlet-i Rumili..." Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, ed. Cihan Okuyucu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 79.

11 Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 51.

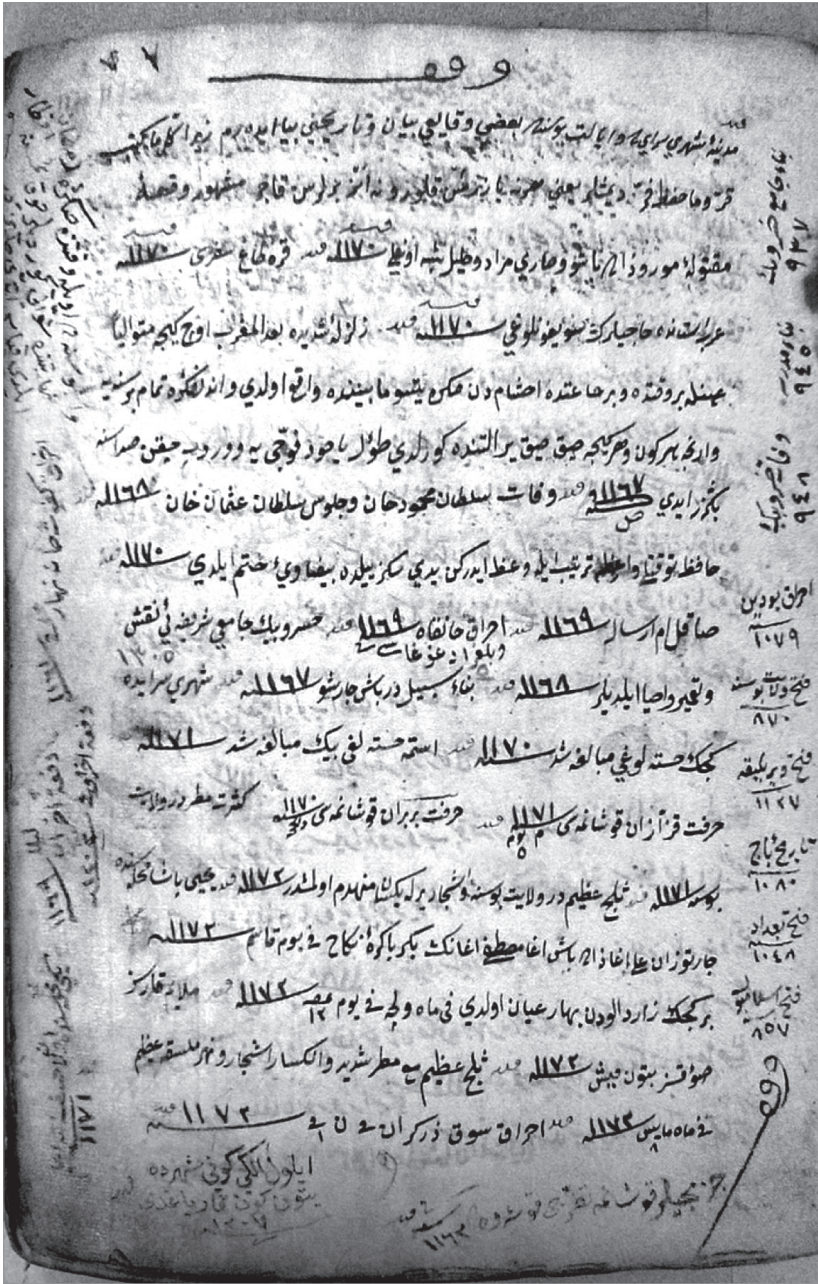
Bu makalede incelenecek üçüncü mecmua olan Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuası da yine diğer mecmua yazarlarında olduğu gibi kendisiyle ilgili yegâne kaynaktır. "Yaşım çokdur yetmiş tecâvüz etmişim" ifadesinden yola çıkan Kerima Filan onun 1731-32 yıllarında doğmuş olduğunu söyler.¹² Molla Mustafa'nın mecmuasından aile üyelerinin isimlerini, on yedi on sekiz sene imam ve hatiplik yapıp en sonunda ölümüne kadar kendi kâtiplik dükkanında çalıştığını şu cümlelerden anlarız: "Sa'at kulle dibinde olan dukânda, yevmiye kirâsı onar akça olup hemân şehirde açuk herkese kitâbet eden bu fakîr Molla Mustafa..."¹³ Yeri geldikçe arkadaş meclislerinde hangi kitapları okuduklarını sıralamıştır veya bir sene içinde ne kadar kâğıt harcadığını kaydetmiştir. Saraybosnalı Molla Mustafa'nın önem verdiği konulardan biri, diğer mecmua yazarlarında gördüğümüz gibi kitaplarla olan iştigalidir. Tasavvufa ve tasavvuf kitaplarına duyduğu yoğun ilgiyi şöyle ifade etmiştir: "ilm-i zâhiri bilen dahi murâda ermez deyü anladum ve ilm-i zâhirden ilm-i tasavvufa teveggül ü şugl eyledüm. Ve leyl ü nehâr düşüne düşüne sa'y ede ede usanmadum tâ feth-i bâb olmadıkça ve tasavvufun künhine ermedikçe vazgeçmedüm, çalışdum." Ölümüne kadar yazmaya devam eden Molla Mustafa, mecmuasına çocuklarının dünyaya geliş tarihlerini, vebadan ölen iki kızlarının adlarını yazmış, on çocuğundan geriye iki çocuğu kaldığını kaydetmiştir. Mecmuasının son sayfalarında yazısı iyice bozulan Molla Mustafa yaşlandığını ve damla hastalığına yakalandığını söylemiş "işbu hakîr ü fakîr tamla maradına mübtelâ oldum. Vefât edenleri yazmaga mukayyed olmadum" ya da "hele bin iki yüz on yedi sene ömrüm olursa yazılacak" gibi hayatının sonuna yaklaştığını gösteren ifadelerde bulunmuştur.¹⁴

Bu yazarların mecmualarında kendi yaşamlarından ve sosyal çevrelerinden bahsetmelerinin ardında yatan nedenlerden biri olarak hitap ettikleri okur kitlesinin kendi çevrelerinden ya da potansiyel olarak kendi gibi düşünen, benzer kitaplar okuyan ya da ortak meraklara sahip kişilerden oluştuğu söylenebilir. Az sayıda ya da tek bir nüshaya sahip olmaları bu mecmuaların eş-dost arasında okunarak belli bir sosyal ortamla sınırlı kalmış 'erbab-ı merak' mecmuaları olduğu savını desteklemektedir. Örneğin, Süleyman Fâik mecmuası görüldüğü kadarıyla biri taslak metin, diğeri temize çe-

12 Filan, *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, 13.

13 Filan, "Başeski Şevkî Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme," xviii.

14 A.g.e., xvii-xxxi.



Resim 2: Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi'nde bulunan Rûznâme adlı eserinin ilk sayfası. Kaynak: Kerima Filan, 18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair, 71.

kılmış şekilde olan iki nüshaya sahiptir.¹⁵ Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risalesi* günümüze biri müellif nüshası olan (Resim 2) beş yazma nüsha olarak intikal etmiştir.¹⁶ Saraybosnalı Molla Mustafa'nun *Rûznâme*'sinin müellif nüshası ise 1918 tarihinde Alay-begzâde Muhammed Şevkî isminde bir kişi tarafından Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesi'ne 'va'z edilen' tek bir hacimli nüsha şeklindedir.¹⁷ Bu yazarların mecmualarından başka hatırı sayılır bir külliyyat bırakmadıkları gibi birkaç örnek dışında dönemin tezkirelerinde de isimlerine rastlanmaz.¹⁸ İbnülemin'in Süleyman Fâik için söylediği gibi bu yazarlar 'mecmuaları kendilerinden daha önemli' olan şahsiyetlerdir.¹⁹ Süleyman Fâik Efendi hakkındaki maddesinde İbnülemin, yine kendine has veciz üslubuyla "ta'ne-zenlikte fâikül-akran olan Süleymân Fâik efendinin ismi ve mecmuası şahsından daha meşhurdur" demiştir.²⁰ Bu ifade 18.yüzyıl ile birlikte yaygınlaştığını iddia ettiğimiz erbâb-ı merak mecmualarının diğer yazarları için de geçerlidir. Hatırı sayılır başka eserleri günümüze intikal etmemiş bu yazarların aslında mecmuaları da kendi sosyal çevreleriyle kısıtlı kalmış hatta Dâyezâde'nin mecmuasında çok açıkça ifade edildiği gibi belki de en başta belli çevreler için üretilmiş olmalıdır.

Bu mecmualardaki yazarlık türü, Harold Love'ın Erken Modern Dönem İngilteresi'nde yazma eser üretimini incelediği kitabında 'yazar yayını (*authorial publication*)' olarak tasnif ettiği bir yayınlama biçimini hatırlatır. Bu yayınlama biçiminde yazarın kârı, girişimsel yayınlamada olduğu gibi finan-

15 *Mecmua-ı Süleyman Faik*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Eserler 3472 ve 9577; Bazı literatürde aynı kütüphanede 2660 ve 4100 numaralarıyla iki nüsha daha olduğu söylenmiştir. Güncel çalışmalarda ise araştırmacılar sadece bu iki nüshayı tespit edebilmiştir. Bkz. Nur Şerif Akyel, "Mecmua-i Süleyman Efendi (1b-57a) (İnceleme-Metin)" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019). Emre Karanfil, "Süleyman Fâik Mecmuası (Transkripsiyonlu Metin İnceleme, 1b-55a)" (Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2020). Kütüphane yetkilileri bize bu iki nüshanın kaybolmuş olabileceğini söylemiştir.

16 Nüsha bilgileri için bkz. Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 11-18.

17 Başeski Şevkî Molla Mustafa, *Rûznâme*, Saraybosna, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, GR-1457-5. Bu nüshadan yapılan tüm alıntılar Kerima Filan'ın kitabından yapılacaktır. Filan, *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*.

18 Süleyman Fâik'in *Zeylû'z-Zeyl ala Devhati'l-Meşayih* isimli eseri Müstakimzâde'nin *Devhatü'l-Meşayih*'ine Ayntabi Mehmed Münib'in yaptığı zeyillere bir zeyildir. 1833-1834'te yazılan eserde, 1807-1833 yılları arasında şeyhülislamlık yapan on bir şeyhülislamın biyografileri yer almaktadır. *Zeyl 'ala Sefîneti'r-Rü'esa* adlı eseri, Ahmed Resmi'nin *Sefîneti'r-Rü'esa (Halikatü'r-Rü'esa)* adlı eserine yaptığı bir zeyildir; Akyel, "Mecmua-i Süleyman Efendi (1b-57a) (İnceleme-Metin)," 5-6. Dâyezâde Mustafa'nın ise Kars kalesi kuşatmasıyla ilgili bugün elimizde olmayan ama mecmuasında geçen *Şerrü'l-Vesvâs fi-Hiyeli't-Tahmâs* isimli bir eseri, *Câmi'ü'l-Menâsik li'r-Râgibi'n-Nâsik* isimli hacın menasikine dair bir eseri ve *El-Zikrû'l-Cemil fi Senâi ale-l-Celil* isimli bir kırk hadis derlemesi bulunmaktadır: Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 10-11.

19 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2:353-54.

20 A.g.e., 2:354.



Resim 3: Dâyezâde Mustafa'nın müellif hattı risalesinde ferâğ kaydı: "Ketebehül-fakîrül-hakîr ileyhi subhânehu ve te'âlâ Mustafa el-ma'rûf bi-Kethüdâ-yı defter-i eyâlet-i Rûm-ili câmi'-i hâzâ'l-kitâbü'l-celî'efâ' anhu'l-haft ve'l-celî li seneti hamse ve sittîn ve mi'ete ve elf, min hicretin men lehu'l-'izzi ve'-ş-şeref. Sene fi 16 M. 1165. Dâyezâde Mustafa Efendi, *Risâletü's-Selîmiyye*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez Koleksiyonu 82, 20b.

sal odaklı değildir ve çoğunlukla arkadaşlık ilişkilerinin güçlendirilmesine (*peer-bonding nature*) yöneliktir.²¹ Edindiğimiz intibaya göre, mecmua yazarları aldıkları mütevazi tahsilden daha çok bu eş-dost ve hoca-öğrenci meclislerinde kendilerini geliştirmişlerdir. Süleyman Fâik, Reîsulcurrâ Salih Efendi'den Kuran-ı Kerîm öğrenmiş, Bosnalı Abdürrahîm Efendi'den sü-

21 Harold Love, *Scribal Publication in Seventeenth-Century England* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 35-89.

lûs ve nesih hatlarını meşketmiş, Gürcü Osman Efendi'den Farsça, İslâm Efendi'den Arapça okumuştur.²² Molla Mustafa düzenli bir eğitim almaktan çok tek başına çalışarak ve kitaplar okuyarak tahsilini ilerletmeye çalışmıştır. Gazi Hüsrev Bey mektebinde, Velihocaoğlu Hacı Mehmed Efendi'den nücüm dersi, Hacı Sinan tekkesi şeyhinden ise tasavvuf dersleri aldığını söylemektedir.²³ Dâyezâde Mustafa'nın eğitimiyle ilgili fazla bilgimiz olmasa da ilmi ve saray çevreleriyle içli dışlı olduğunu Sultân Mahmûd'un berberbaşısı ve hane-i hassa ağalarından Bosnavî Ahmed Ağa, Yıldırım Bâyezid Câmi'i mütevellisi Hâfız Ebûbekir Efendi, Selimiye Camii mü'ezzinlerinden Hezâr-fen Kurşumcu el-Hâc İbrâhîm, Selimiye Camii'nin imâm-ı evveli Hatîb Mehmed Efendi ile Enderûn-ı hümâyûn ve hâne-i hâssa ağalarından İskilipli Ahmed Efendi gibi mecmuasında zikredilen isimlerden anlamaktayız.²⁴

Erbâb-ı merak mecmualarının sahip olduğu *peer-bonding-nature* yazarların belli okuma pratikleri ve kültürel merakları paylaştıkları arkadaş ortamlarından ve sohbet mevzularından sık sık bahsetmeleri üzerinden de görülebilir. Örneğin, Dâyezâde Mustafa, kitabını yazılma hikâyesini doğrudan arkadaş ortamından yaptıkları bir sohbeta ve iddialaşmaya bağlayarak ayrıntılı şekilde şöyle anlatır:

Lakin bu kitabın yazılma sebebi şudur ki, günlerden bir gün kendi evimde ve yalnızlık köşemde vefalı dostlarım, sevdiklerim ve arkadaşlarımla sohbet ederken sultanın Enderun-ı hümâyunundan ve Hâne-i hâssa ağalarından İskilipli Ahmed Efendi namıyla bilinen, birçok tarihlere aşına, araştırmacı, ilim ve fazilet ehli ve irfan sahiplerinden bir nükteciyle sohbetimiz esnasında Büyük Ayasofya'nın yapı özelliklerinden ve mimarının ortaya koyduğu sanatlar hakkında konuşup yorumlar yaparken...²⁵

Bu tartışmada Dâyezâde, Selimiye Camii kubbesinin Ayasofya'dan daha yüksek olduğunu çeşitli yazılı kaynaklardan deliller getirerek ve Selimiye camisinde ölçümler yaparak kanıtlamaya çalışsa da arkadaşlarını ikna ede-

22 Karanfil, "Süleyman Fâik Mecmuası (Transkripsiyonlu Metin İnceleme, 1b-55a)", 4.

23 Filan, *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, 13.

24 Dâyezâde Mustafa, *Selimiye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 11.

25 "Lâkin sebep-i te'lîf-i kitâb oldur ki günlerde bir gün kendi kâşanemde ve 'uzlet-hânemde yârân-ı bâ-vefâ ve hullân u asdikâ ile hem-dem ü hem-sohbet olup meğer Enderûn-ı hümâyûn-ı şehriyârîden ve hâne-i hâssa âgâyanından İskilipli Ahmed Efendi demekle ma'rûf tevârih-i 'adîde (ye) âşinâ dakika-şinâsândan ve ehl-i 'ilm ü fazl ve erbâb-ı 'irfândan bir nükte-dân ile esnâ-yı sohbetümüzde Ayasofya-yı kebirün binâsı evsafından ve bânisinin izhâr ve icrâ eylediği sanâyi'lerden müzâkere ve mükâleme olunup..." A.g.e., 86-87.

mez ve bu iddiasıyla ilgili bir eser yazması konusunda ısrarlara maruz kalır. İskilipli Ahmed Efendi, Selimiye'nin camii kubbesinin genişliği ve diğer özelliklerini etraflıca yazıp kendisine yollamasını ister. Arkadaşının isteğine uyararak "astronomik ve mühendislik ölçülerine uygun olarak" camide ölçümler yapar ve etraflıca yazıp mektup formunda arkadaşına yollar. Hatta bu mektup Padişah hazretlerinin de eline geçip okunmuştur dese de Dâyezâde bu konuda ayrıntıya girmez. Her sabah bir araya gelip birlikte *Mîrâtü'z-Zamân Tarîhi*'ni okudukları arkadaşı Ak Mehmed Efendi bu konuda bir kitap yazması için devamlı ısrar etse de Dayezade ihmalkarlığı ve tembelliği dolayısıyla bu işi ertelediğini söyler. Sonunda Kars kalesi kuşatmasındayken savaşa ara verildiği sıralarda vaktini değerlendirmek için bu eseri yazar. Dâyezâde'nin bu anlatısı sayesinde, 18.yüzyılda, orta derece bir memuriyete sahip bir Osmanlı erbab-ı merakının ve kitapseverinin diğer kaynaklarda nadiren rastlayabileceğimiz yazarlık tecrübesine bizzat şahit oluruz.

Saraybosnalı Molla Mustafa'nın anlatısı da farklı bir şehirde olmasına ve farklı sosyo-ekonomik şartlar altında bulunmasına rağmen kitapseverlik, tarihe ve güncel olaylara merak, ortak meraklara sahip dostlarla kurulan sohbet ve okuma meclisleri gibi Dâyezâde Mustafa'nın *Risâle*'si ile benzer yönler taşımaktadır. Molla Mustafa'nın verdiği isimlerin kendisi gibi şehir yaşamının merkezinde yer alan, medreseli değil alaylı yetişen, berber, bozacı, bakkal gibi esnaf çevrelerinden ve kitap meraklısı kişilerden oluşmaktadır. Kâtip olmasından ve eserini neredeyse günü gününe yazdığından dolayı etrafındaki isimleri ve olayları Dâyezâde Mustafa'dan daha ayrıntılı şekilde resmeder. Böylece mecmuasında hem otobiyografik hem de prosopografik açıdan önemi haiz bölümlere sıklıkla rastlanır. Örneğin, helva sohbetlerine katılan arkadaşlarının isimlerini, meslek ve unvanları ile bu meclislerde yapılanları şöyle nakletmiştir:

Ve sene-i mezbûrede Atmeydânında serrâc Hasan-bâşa'nun evinde sohbet helvamuz olup sohbetde orada gelüp oturup orada her birimiz helva pişürüp ekl ederdük, zirâ bakâl dukâm yanında idi. Sohbetde kim idi: serrâc Hâfız Mollâ 'Abdi Sarâçbegovik, serrâcân kalfa başısı Ahmed serrâc, ve ev sâhibi Hasan, ve Hasan'un ortağı bakâl Mustafâ ve serrâc Bekir Paşa Grabovî, ve Bozacı imâmı Şeko Mollâ Fazlı, ve Komara Hacı İsmâ'il ve hâfız Mollâ Mahmûd, hâfız-ı kütübhâne, ve Vilâyet-oglu Mollâ Hasan, ve Tâbûtçı-oglu serrâc Osmân, serîk-i mezbûr Hasan, ve berber Molla Ömer, ve işte hakîr pür-tak-

sîr Mollâ Mustafâ kâtib. Sohbetimizde yatsıyı kıldıktan sonra tevhîd-i zikrû'llâh, Kurân, salavâtlar tekyelerde gibi halka [ya] oturup bir yarım sa'at böyle. Sonra kitâbdan bir yarım sa'at geçeyi geçirürdük. Kûsûr lak-luk. Ve haftada bir kerre, *uki çetvrka*.²⁶

Görüldüğü gibi Molla Mustafa, her ne kadar eserini rûznâme olarak tanımlasa ve amacını vefâyât ile vâkîatı kaydetmek olarak belirlese de çevresinde olup biteni bir katılımcı gözüyle aktarmaktadır. Kurulan arkadaş meclislerinin tam adresini vererek, yenileni içileni yapılanları anlatarak, katılımcıların isim listesinin dökümünü yaparak, okunan metinlerden bahsederek kendi çevresini kanlı canlı şekilde resmetmektedir. Böylece toplumsal fonksiyonu olan bir metin içinde kendi sosyal ortamından bir kesit sunarak onu tarihselleştirir ama aynı zamanda belli bir mekân ve zamanda gerçekleşmiş sosyal bir olayı kendi anlatısı içinde kişiselleştirmektedir. Cornell Fleischer'in birkaç Osmanlı katibinin tuttuğu rüya defterlerini incelediği çalışmasında şöyle der:

Daha sıradan Osmanlı fertleri de kendi mazilerini hatırlamak ve kendi geçmişlerini inşa etmek için maddi imkanlara ve gerekli temayüllere sahipti. Bu sayede [...] kişisel taraflarını kamusal kimlikleriyle meczedebiliyorlardı. Yalnızca hatıraların kendisi değil, aynı zamanda bu husûsî mazileri kaydedebilme ve muhafaza edebilme becerisi, bireyin yaşadığı toplum içerisinde tarihselleşebilmesini olanaklı kılıyordu.²⁷

Burada incelenen üç mecmuanın da -kişisel mecmua, risale ve ruzname gibi farklı yazın türlerine uzansalar da— ortak noktalarından birini otobiyografik bilgiler, kişisel tanıklıklar ve toplumsal gerçekliklerle örülmüş kişiselleşmiş içerikleri oluşturmaktadır.

'Nev-Şüküfte Gonca': Üslup ve İçerikte Yenilik

Osmanlı kültür havzasında örneklerini önceki dönemlerde de gördüğümüz kişisel mecmuaların 18.yüzyıldaki dönüşümü ve yaygınlaşmasının ardında kuş-

26 Filan, 18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, 139-40.

27 Cornell Fleischer, "Kâtiplerin Rüyalari: Osmanlı Kalemîyye Sınıfında Kehanet ve Endişe," içinde *Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, çev. Ahmet Tunç Şen (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 452.

kusuz bazı toplumsal/kitlesele dönüşümler yatmaktadır. Bugün, Osmanlı tarih ve edebiyat araştırmalarında artık daha fazla yer eden bir gözlem ve iddia olarak Osmanlı kamusal hayatıyla birlikte yazın dünyasında da 17.yüzyıldan itibaren yeni okuryazarlık tipleri gelişmiştir. Derin Terzioğlu'nun söylediği gibi,

Toplumun farklı kesimlerinden gelen kişiler ve bunların arasında da dervişler, yazıyı bilgi aktarmanın yanısıra kişisel tanıklıklarını kayda geçirmek için de giderek daha fazla kullanmaya başladı. Okumuşlar doğrudan kendileri hakkında fazla şey söylemeyi tercih etmedikleri durumlarda bile yazının hayatlarının çok daha geniş bir alanına nüfuz etmesinden dolayı yazıyla kurdukları ilişki de ister istemez kişiselleşiyordu.²⁸

Okuryazar nüfus oranının büyümesi, gündelik konuşma dilinin yaygınlaşması ve kâğıda erişimin artması gibi gelişmeler bu dönüşümün hem nedenleri hem de sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dana Sajdi'nin Şamlı bir berberin yazdığı şehir kroniği üzerinden 'nouveau literacy' olarak terimleştirdiği üzere, 17.yüzyıldan sonra Osmanlı'da yazının kullanımını sufi, esnaf, orta-alt düzey bürokrat gibi yeni tip yazarların sahaya çıkışıyla genişlemiş ve çeşitlenmiştir.²⁹

Süleyman Fâik, Dâyezâde Mustafa ve Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuaları farklılaşan içeriklerine, üsluplarına, yazım amaçlarına ve hatta sosyal ortamlarına rağmen böyle bir yazarlık biçiminin temsili olarak okunabilirler. 18. yüzyılda Kahire'de yaşamış olan Ebu Zâkir isimli, tıpkı burada incelenen mecmualar gibi iki yüz elli varaklık mecmuası dışında hakkında fazla şey bilinmeyen bir yazar üzerinden Nelly Hanna 'yeni' yazarların sosyo-kültürel özellikleriyle ilgili buradakine çok benzer gözlemlerde bulunur. Bu yazarları "eğitilmiş ama âlim olmayan bir sınıf, idealist değil realist dünya görüşüne sahip" yazarlar olarak niteler ve kitaplarının da ulema ve yöneticilerden farklı ama aynı zamanda popüler ya da halk kültüründen de farklılaşan bir orta sınıf kesimin kültürünü yansıttığını söyler.³⁰ Aynı şekilde Süleyman Fâik, Dâyezâde Mustafa ve Saraybosnalı Molla Mustafa ne bi-

28 Terzioğlu, "Mecmû'a-i Şeyh Mısıri: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da bir Derviş Sülûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" 319.

29 Dana Sajdi, *The Barber of Damascus: Nouveau Literacy in the Eighteenth-Century Ottoman Levant* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2013).

30 Nelly Hanna, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century* (Syracuse: Syracuse University Press, 2003), 3-4.

rer üst düzey yönetici ne de mecmualarından başka bir külliyyat oluşturmuş birer 'erbab-ı meraktırlar.'

Ele aldığımız mecmuaların yazarların kendileri de yeni bir yazarlık biçimini temsil ettiklerinin farkında görünmektedirler. Bu farkındalığı en açık şekilde Dâyezâde Mustafa'nın *Risâlesi*'nde görmekteyiz. Eserinin sebeb-i telif bölümünde Dâyezâde yeni bir tarzda ve içerikte yazdığına dair farkındalığını şöyle ifade eder:

...terimlerden, anlaşılmaz ve hoşâ gitmeyecek gösterişli sözlerden uzak; her yerde genç ihtiyar herkesin anlayacağı; halktan ve seçkinlerden herkesin dilinde ortak olan bir üslupla ağzını açarak yeni söylenmiş ve daha önce işitilmemiş parlak bir esere başladı. O, bu nadir ve yeni açmış maksat gonçasının güzelleşmesi için bülbül gibi şakıyarak sözün girişini şöylece açar ve günlünden geçeni şöylece yazıp satırlara döker...³¹

Dâyezâde Mustafa'nın anlatımında dikkat çeken ilk şey muhatap aldığı okuyucu kitlesi ve buna bağlı olarak belirlenen dil ve üsluptur. O, eserinin hem avam hem havas tarafından okunmasını ister ve bu yüzden bu iki kitleye de hitap edebilecek bir üslup belirlediğini söyler. Neticede eserini daha önce örneği görülmemiş bir 'nev-güfte' ve 'nev-şüküfte gonca' olarak adlandırır ki bu ifade sadece retorik değildir. Gerek mimari bir esere yazılmış ilk Türkçe monograf olması hasebiyle gerekse de içerdiği güncel gerçeklikler ve anlatım tarzıyla *Selimiye Risalesi*'nin orijinal bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Risâle boyunca bazen ağır ve incelmış bazense gündelik dil den beslenen bir üslup benimsemesi de onun hem halka hem seçkinlere ulaşabilme arzusunu gerçekleştirmesini sağlar. Nitekim, *Selimiye Risalesi*'nin diğer mecmualara kıyasla daha fazla nüshaya sahip olması Dâyezâde'nin diğer yazarlara kıyasla kendi çevresi dışındaki kişilere daha fazla hitap edebilme özelliğiyle açıklanabilir.

Dâyezâde Mustafa'nın risalesinde diğer mecmualara kıyasla Arapça ve Farsça terkiplerin, ayetlerin, hadislerin daha fazla kullanıldığını görürüz. Onun diğer yazarlara oranla saraya daha yakın olması ve eserini daha önce

31 '...İstîlâhât-ı ibâratdan 'ârî ve tumturak-ı kelîmât-ı nâ-mergûbeden hâli her sû-be-sû zebân-zed-i pîr ü bernâ ve elsîne-i havâss u 'avâmda câri edâ ile dehen-güşâ olarak bir nev-güfte ve nâ-şenide eser-i celîlsâ beyânına âgâz ve bir nâdire ve **nev-şüküfte gonca**-i maksudun zînet-güşâ olması bâbında mânend-i 'andelib terennüm-sâz olup şu veçhile bast-ı mukaddimât-ı makâl ve tahrîr ü tastîr-i mâ-fi'l-bâli ider ki...' Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 79.

belirtildiği üzere hem avama hem havasa yönelik yazması bu dil ve üslup seçiminde rol oynamış olmalıdır. Aynı zamanda bir ‘nev şüküfte gonca’ olan bu mecmuanın meşruiyetini sağlamak için de sık sık ayet ve hadislerle atıf yapmış olabileceğini şu satırlardan anlarız:

Bazı basiret sahiplerine malum olduğu üzere bu eser gerçi görünüşte faydasız ve yararsız görünebilir ve “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeylerle ilgilenmemesi dininin güzelliğindedir” hadîs-i şerifi kapsamına girdiği sanılabilir. Fakat bu apaçık ayetler ve bereketi bol hadislerle dolu ve akli ve nakli delilleri, fıkhnın esası ve teferruatıyla ilgili bahisler ile çok sayıda meseleyi içermesi bakımından yine de nice dünyevî ve uhrevî faydalardan uzak olmadığı ilim ve göz sahipleri için gün ortasındaki güneş gibi açık seçiktir.³²

Süleyman Fâik’in mecmuasındaki anlatım tarzında Dâyezâde’nin diline göre daha sade bir Türkçe seçilmiş olsa da paralellikler bulmak mümkündür. Onun anlaşılır bir üslupta yazmasının ardındaki temel faktör kendi görüş ve düşüncelerini aktarmadaki isteği olmalıdır. Alıntılarda da görüldüğü üzere Süleyman Fâik, keskin görüş ve tutumları olan ve bunu tüm açıklığıyla aklındaki okur kitlesine aktaran bir anlatım tarzına sahiptir. Adeta bir deneme yazarı gibi hatta belki köşe yazarlığını önceleyen bir şekilde okurlarını güncel olaylara, bu olaylara ve şahıslara dair kendi fikirlerine veya ‘bunları biliyor muydunuz’ temalı bilgilerle ‘aydınlatma’ amacındadır. Örneğin, Ramazan’da cami minarelerine asılan mahyalardan bahsederken hemen I. Ahmed döneminde ortaya çıktığını ve sonraki dönemlere ait tarihçesini verir.³³ Hemen her konu ve kişi hakkında onaylayan veya tamamen reddeden keskin bir tutuma sahiptir. Örneğin Sahhaflar Şeyhizâde Es’ad Efendi’nin şahsiyeti hakkında ağır ifadelerde bulunur ve yazdıklarının intihalle dolu olduğunu sert bir üslupla belirtir:

32 “Fe-emmâ ma’lûm-ı ulû’l-ebşârdur ki bu eser zâhirde gerçi kim bî-nef ü bî-fâide görünmekle *حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه* hadîs-i şerifi tahtında dâhil zann olunur. Lâkin bu kadar âyât-ı beyyînât ve ehâdis-i kesîretü’l-berekâtla memlû ve meşhûn olup istidlâlât-ı ‘akliyye vü nakliyye ve usûlât ve fûrû’ât-ı fikhiyye ve mesâ’il-i ‘adîde ve kesîre-yi muhtevi olmagla çendân yine intifâ’-ı dünyevî ve uhrevî olmadan hâli olmadığü ke’ş-şems fî vasatî-nehâr ulû’l-ilm ve’l-enzâra zâhir ü bedîdârdur.” A.g.e., 51, 92.

33 “Ramazân ve ihyâ gicelerinde cevâmî-i selâtinde mâhya yapılmak eski ‘âdet olmayup Nevşehirli İbrâhîm Paşa sadâretinde bin yüz otuz altı târihinde başlanup ol vaktten berü ‘âdet oldığü ve mevlûd ve regâ’ib gicesi minârelerde kandil yanmak dağı Koca Mustafâ Paşa şeyhi olup bin on tokuz târihinde ba’de’l-cem’ Yemende vefât iden Necme’d-dîn Hasan Efendinin ihtirâ’ıyla münâsib görilerek devr-i Ahmed Han-ı evvelde şürû’ oldığü mazbût-ı tevârîhdur.” A.g.e., 4a.

Kendüsi zâtında hûd ve gaddâr âdem olduğundan ekseriyyeten guderan kelimât-ı nâ-münâsibe ile hakklarında ifk ve iftirâya kasd itmekte imiş. Hattâ mu'âşırın olan şu'arânın rengin ve âb-dâr musarra' târîhleriyle tevârüd eyledim diyü kıle idermiş. Tevârüd olur ama nâdir olur. Yohsa bir senede söylenen kırk kadar tevârîh muşarra'larının on beş kadarında tevârüd olmaz. Selefî bilmez şanur. Hâl-i 'âlim garîb yalan ve iftirâ ve hâsed ve nifâk her 'aşrda eksik olmaz ama 'aşrımızda bir dereceye varmışdır ki bunlardan hâlî âdem bulunmaz oldu. Allah işlâh eyleye.³⁴

Saraybosnalı Molla Mustafa ise hem eserini rûznâme formatında yazdığı için hem de sosyal ve entelektüel çevresi esnaf gruplarından oluşan bir kâtip olması hasebiyle eseri diğerlerine nazaran daha sade, net ve yerel bir üsluba sahiptir. Eser üzerine titiz bir dil ve üslup incelemesi yapan Kerima Filan eserin dil özelliklerinde tutarsızlıklar olduğunu, bunun nedeninin yazarın ana dilinin Boşnakça olmasından, eserin elli yıl gibi geniş bir dönem aralığında yazılmış olmasından ve Molla Mustafa'nın eserinde kullanılan dilin dönemin halk dilinin yansımından kaynaklandığını söyler.³⁵

Dil ve üslup dışında 18. yüzyıl Osmanlı mecmua yazarlığında belirginleşen yeni ekolün özelliklerinden bir diğeri yukarıdaki örneklerde de sıklıkla görüldüğü gibi yazarların kendi şahit oldukları güncel gerçeklikleri yansıtma larıdır. Bu gerçekçilik, rûznâme türünde yazılması ve şehirde olup bitenle ilgili tüm bilgilere erişebileceği merkez çarşıda bulunması hasebiyle en bariz şekilde Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuasında görülür. Bu eserde salgın hastalıklardan, doğal afetlere, meteoroloji haberlerinden şehir eğlencelerine kadar birçok güncel olayla karşılaşmak mümkündür. Örneğin, çoğuna kendisinin de dâhil olduğu şehir eğlencelerinden birini Molla Mustafa şu şekilde tasvir etmiştir:

Ve serrâcân teferrücine geçe ile katı çok halk gelürdi ve seyr ederlerdi, zîrâ anların teferrücine bir kasabadan bir adam geldi. Ve havâyîler yapup ve ol barut ile dürlü dürlü şeyler yapup ateşler verüp lu'b ederdi ve çok akça bahşiş aldı.³⁶

34 A.g.e., 23a.

35 Filan, "Başeski Şevkî Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme", XXXVII.

36 Filan, 18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, 132-3.

Süleyman Fâik mecmuasında güncel gerçeklikle ilgili anlatılara sıklıkla rastlanır. Zaten en başta bu mecmua döneminin şeyhleri, zâkirleri, kitapları, yazarları, münevverleri, müzisyenleri, sanatsal ve kültürel faaliyetlerini yansıtması bakımından değerli görülmüştür. Örneğin musikiyle ilgili bölümde Süleyman Fâik, önceki dönemlerde (*evâ'il-i asrımızda*) yaşayan müzisyenlerden sonra 'el-yevm' diyerek 'nevâdir-i asrımızdan' olarak tarif ettiği müzisyenler ve müziğin güncel durumu hakkında görüşlerini söyler:

"Şâkir Efendi fen-i mûsikînin 'ilmi ve 'amelîsinde mâhir ve kemân ve şanbûrî gibi sâzlarda Çalık Tâhir Ağa ve Hâlîl Efendi şadâsı hemân Kerîm Efendiye müşâbih bir âdem olup lakin imâm olmadım diyü infî'âl ile mü'ezzin başlığı ve mûsikîyi terk ile iltizâmçılığa başladı."³⁷

Ya da meddahlarla ilgili bahsinde IV. Murad'tan itibaren bilinen meddahların isimlerini verdikten sonra kendi zamanında yaşayan ya da yeni ve vefat etmiş adı bilinen meddahlara dair görüşlerini öne sürer:

"El-yevm Musâhib Sa'îd Efendi hayâtda olup pek a'lâ hayâlîdir. Kusûrları bunların yanında bir şey demek olmayup bunları dinleyen mevcûdları dinlemeden mahzûz olmaz. Bu sûrette yetişdiğimiz meddâh ve masharaların içinde Kôr Hâfızlar ve Hâcî Mü'ezzin ve Meddah Kız Ahmed vâdîlerinde muhteri' ve misli gelmemiş kimesnelerden olup..."³⁸

Süleyman Fâik mecmuasında güncel dedikodu, tartışma ve sohbet mevzularını yansıtan birçok bölüm vardır. Kişisel tartışmasıyla bağlantılı olarak, Süleyman Fâik kendi çağı ve sosyal-ilmî çevresindeki hizipleşmeleri gözler önüne sererken kendisi de tarafını göstermekten ve okuyucusunu bu tarafa yönlendirmekten imtina etmez. Mecmuasının münferit bir sebep-i telif bölümü bulunmasa da bu tarafgirlikleri yansıtmak ve okuyucularını bazı güncel hususlarda yönlendirmek için temel yazım amaçlarından biri olarak görülmektedir. Bu açıdan bir kamusal aydın portresi çizen Süleyman Fâik okurunun neye inanıp neye inanmaması gerektiğini gösteren bir otorite olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin Nûreddîn Cerrâhî ile ilgili Şernûbî risâlesinde karşısına çıkan bir anekdotu tekke ve kahve odası hikâyâtı ola-

37 *Mecmua-ı Süleyman Faik*, 21a.

38 A.g.e., 21b.

rak niteleyerek bunlara kesinlikle itimat edilmemesi gerektiğini söyler. Bu hikâyeye göre Nûreddîn Cerrahi, Koca Mustafa Paşa şeyhi Nûreddîn ile zıt düştüklerinden onun vefatı için müritleri ile birlikte esmâ-yı kahriyeye meşgul olurlar. Ancak bu kahriye kendi üzerine sıçrayarak oracıkta fevt olur. Süleyman Fâik bu bilginin sahilliğine karşı çıkarak okuyucusunu şöyle uyarır:

Bunların cümlesi yalan ve i'tibâra gayr-ı şâyândır. Zîrâ Nûreddin Cerrâhî kutb olduğu halde kabrimden istimdâd idenlerin du'âsı kabul olsun diyü niyâz ider ve ne de hilâf-ı rızâ-yı Bârî münâfî olduğu âdemin fevti için esmâ-yı kahriyye çeker [...] Anı inkâr itmeme madde-i hezeyân Şernûbî ile tekye ve kahvesi ifşânelerindedir. İ'timâd câiz degüldür. Böylece hıfz oluna azîzim.³⁹

Sonuç

Okuruna 'azizim' olarak hitap eden, kendisinin ve arkadaş çevresinin meraklarını yansıtan, sohbet ve kitap okuma meclislerindeki mevzularla ilgili kafa yoran ve etrafında olup bitenleri konuşulanları/konuşulmayanları yansıtan yeni bir yazarlık biçimiyle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

Kavle bak kâ'iline itme nazar

Alınur kimden olsa dürr ü güher⁴⁰

Bu beyitte her ne kadar Dâyezâde Mustafa okuyucusundan söyleyene değil söylenene bakmasını talep etse de bu mecmuaların yazarlarına ve yazarlık biçimlerine odaklanmak Osmanlı okuryazarlığıyla ilgili önemli bir kapı aralayabilir. Zaten burada incelenen mecmualarda gördüğümüz gibi bu dönemin getirdiği en önemli yenilik kişisel tanıklıklar, gündelik tecrübeler ve yazarların kendi sosyal çevrelerine verdikleri ehemmiyette saklıdır. Süleyman Fâik Efendi'nin *Mecmua*'sında sert ve didaktik bir üslupla, Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risâlesi*'nde hem avama hem havasa yönelik seçtiği bir dille ve Saraybosnalı Molla Mustafa'nın *Rûznâmesi*'nde yerel, anlaşılır ve gündelik bir anlatım özelliği ile bu eserleri birer ben-anlatısına dönüştürebilecek potansiyelde bir kişisellik mevcuttur. Bu farklı kişileri ve

39 A.g.e, 5a.

40 Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 52. Dâyezâde Mustafa Efendi, *Risâletü's-Selimiyye*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez Koleksiyonu 82, 9a.

mecmualarını birbirinden farklılaştıran birçok içerik ve anlatım özelliği olsa bile yazarların yüksek ulema ve bürokrasi sınıfından olmamaları, belli bir medrese eğitimi görmüş olsalar bile daha çok sosyal çevreleri içerisinde kendini geliştirmeleri ve arkadaşlarıyla/meslektaşlarıyla kurdukları sohbet ve okuma meclislerine önem vermeleri gibi birçok ortak özelliğe sahiptirler. Tam da bu özellikler onları 17.yüzyılın sonu itibariyle dönüşüme uğrayan Osmanlı okuryazarlığının önemli bir parçası kılar.

İlerleyen çalışmalarda, bu çalışmada ele alınan yazarlık biçiminin izleri Avrupa veya Arap coğrafyasındaki yazar tipolojileriyle, yazma pratikleriyle ve mecmua dışındaki türler üzerinden de sürülmelidir. Böylece, Osmanlı'nın 'uzun 19.yüzyılın' okuryazarlık pratikleri açısından aslında daha da uzun olduğunu, Batılılaşma dışında 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren deneme, roman, gazete gibi yayın türlerini hazırlayan iç dinamiklerin ne kadar etkin olduğunu görmemiz mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Akyel, Nur Şerif. "Mecmua-i Süleyman Efendi (1b-57a) (İnceleme-Metin)". Yüksek Lisans, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019.
- Dâyezâde Mustafa. *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*. Editör Cihan Okuyucu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Filan, Kerima. *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*. Saraybosna: Connectum, 2011.
- , "Başeski Şevkî Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999.
- Flesicher, Cornell. "Kâtiplerin Rüyalari: Osmanlı Kalemîye Sınıfında Kehanet ve Endişe". İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hazırlayan, Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu, çeviren Ahmet Tunç Şen, 435-52. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.
- Hanna, Nelly. *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*. New York: Syracuse University Press, 2003.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. C. 2. 4 c. İstanbul: Dergah Yayınları, 1988.
- Kafadar, Cemal. "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa..." İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hazırlayan Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu, 43-53. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.
- Karanfil, Emre. "Süleyman Fâik Mecmuası (Transkripsiyonlu Metin İnceleme, 1b-55a)". Yüksek Lisans, Siirt Üniversitesi, 2020.
- Kılıç, Atabey. "Mecmû Tasnifine Dair". İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hazırlayan Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu, 75-97. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.

- Kut, Günay. "Mecmûa". İçinde *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Dergah Yayınları, 1986.
- Love, Harold. *Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Quinn, Meredith. "Houghton MS Turk 11 ve Kişisel Mecmûaların Söyledikleri ve Söyleyebilecekleri". İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, 255-70. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.
- Sajdi, Dana. *The Barber of Damascus: Nouveau Literacy in the Eighteenth-Century Ottoman Levant*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2013.
- Terzioğlu, Derin. "Mecmû'a-i Şeyh Mısıri: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da bir Derviş Sülûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, 291-3122. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.